

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 4, Sayı:15, Haziran 2018, s. 237-256

Öğr. Gör. Fatma DURSUN

Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, fatmadursun07@hotmail.com.tr

Dr. Öğr. Üyesi Eyüp YAKA

Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, eyaka07@hotmail.com

ZEMAŞERÎ VE EBÛ HAYYÂN TEFSİRLERİNİN İ'CÂZU'L-KUR'ÂN AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI¹

Özet

Zemaşerî (ö. 467/1075) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) farklı asırlarda yaşamalarına rağmen kendi dönemlerinde Arap dilindeki kabiliyet ve vukûfiyetleriyle ön plana çıkmışlardır. Zemaşerî'nin tefsiri *Keşşâf* dirayet tefsiri iken Ebû Hayyân'ın *el-Bahru'l-muhît*'i rivayet tefsiridir. Dil ve belağat açısından öne çıkmış bu iki önemli tefsir müellifinin eserlerinde tefsir ilimlerinden İ'câzü'l-Kur'ân hemen göze çarpmaktadır. Zira her iki müellif de Kur'an'ın lügat, nahiv, belagat ve i'câz yönlerinden incelenmesine büyük önem vermiştir. Çalışmamızda bu iki farklı tefsir çeşidinde İ'câzü'l-Kur'ân konusunun nasıl ele alındığı hakkında incelemelere yer verilecektir. Ayrıca bu iki tefsirde, İ'câzü'l-Kur'ân'ın hangi alt konu başlıkları (dil, üslup, ğayb haberleri, tabiat ilimler vb.) altında ele alındığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Dil açısından öne çıkmış bu iki eserde başka hangi Kur'ân ilimlerine yer verildiğine dair bilgilere kısaca değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Zemaşerî, Ebû Hayyân, Keşşâf, Bahru'l-muhît, İ'câzü'l-Kur'ân

¹ Bu makale 03-05 Mayıs 2018 tarihleri arasında Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi tarafından düzenlenen IV. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumunda (asos congress) sunulan bildiriden genişletilerek türetilmiştir.

THE COMPARISON OF ZAMAHSERI AND ABU HAYYAN CULTURES FROM THE VIEWPOINT OF İ'ĀZU'L-QUR'ĀN

Abstract

Although Zamahshari (467/1075) and Abu Hayyan (745/1344) lived in different centuries, they came to the forefront with their abilities and insight in Arabic language in their own era. While The Tefseer of Zamakhshari's, Kashshaaf, is dirayah exegesis, Aboo Hayyan's al-Bahr al-muhīt is riwaya exegesis. In the works of these two important exegesis commentators who have come to the forefront in terms of language and eloquence, İ'câz al-Qur'an, one of the tafseer sciences, attracts the attention. Both commentators gave great importance to the examination of the Qur'an in terms of lugat, nahiv, eloquence and i'caz. In our study, there will be a review of how the subject of İ'câzu'l -Qur'an is discussed in these two different exegesis. Furthermore, in these two exegesis, It is tried to be determined that which subheads of the İ'câzü'l -Qur'an are handled (language, style, gayb news, natural sciences etc.). In these two works, which stand out in terms of language, it will be briefly touch on what other Qur'anic sciences are included.

Keywords: Zamakhshari, Aboo Hayyan, Kashshaaf, al-Bahr al-muhīt, İ'câzu'l - Qur'an

GİRİŞ

İ'câz kelimesi sözlükte, “güç yetirememek, yapamamak” anlamında kullanılan عجز kökünden türetilen bir mastardır. İ'câz aynı zamanda, “aciz bırakmak” anlamına gelmektedir.² Aynı kökten türetilen mucize ise, “muhatapı bir şeyin benzerini yapmaktan aciz bırakmak” manasına gelir. Bu bağlamda Kur'ân, içerik ve konu bakımından insanlara meydan okumuş, bir benzerini getirmek hususunda onları aciz bırakmıştır. Bu nedenle Kur'ân, sahip bulunduğu edebî üstünlük ve muhteva zenginliği sebebiyle benzerinin ortaya konamaması³ bakımından Muhammed (s.a.s.)'in en büyük mucizesidir. Mucize aynı zamanda meydan okumayı da kapsayarak

² İsfehânî, Râğib, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân, s. 547, thk. Muhammed Halefullâh, Dâru'l-kalem, Beyrut ts.; İbn Manzûr, Cemaluddîn Muhammed b. Mukrim, Lisânü'l-Arab, V, s. 370, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.; Fîrûzâbâdi, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, Kâmûsu'l-muhît, s. 516, Beyrut, 2005; Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, Esâsü'l-belâğa, s. 695, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1998; el-Hımsî, Naîm, Fikratü i'câzi'l-Kur'ân, s. 7, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1980; Yavuz, Yusuf Şevki, “İ'câzü'l Kur'ân”, DİA, XXI, s. 403, İstanbul, 1991; Arpa, Abdülmuttalip, Fahreddin er-Râzi'nin İ'câzu'l-Kur'ân Anlayışı, Volume 6 Issue 8, p. 781-800, The Journal of Academic Social Science Studies, October 2013; Arpa, Enver, İ'câzu'l-Kur'ân Konusuna Farklı Bir Yaklaşım, AÜİFD, XLIII, s. 81, Sayı 1, Ankara, 2002.

³ Cürçânî, Muhammed b. Ali, et-Ta'rîfât, I, s. 235, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1992; Suyûtî, Celâleddin, el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân, IV, s. 4, Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-amme, Mısır, 1974; ez-Zerkânî, Muahammed Abdulazim, Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân, I, s. 54, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995; el-Câhiz, Amr b. Bahr b. Mahbûb, Delâilü'l- i'câz, s. 37-43, Mektbetü'l-Hancî, Kahire, 1956; Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usulü, s. 162, TDV Yay., Ankara, 2012.

Kur'ân'ın bir benzerinin getirilmesinin imkânsızlığına da dikkat çeker.⁴ Bu meydan okuma ve diğer bütün Kur'ân konularının hedefi insanların hidayete ermesini sağlamaktır.⁵

Kurtubî mucizenin bazı şartlara sahip olması gerektiğini tefsirinde şu şekilde sıralamıştır:

1. Allah'tan başka hiç kimse ona güç yetirememeli
2. Olağanüstü bir iş olmalı
3. Risâlet sahibi onunla istişhadda bulunmalı
4. Mucize, benzerini isteyen kişinin amacına uygun bir şekilde gerçekleşmeli,
5. Hiç kimse meydan okunan hususun benzerini muâraza maksadıyla yapamamış olmalı.⁶

Kur'ân muhatabını aciz bırakmak amacıyla farklı konular zikretmiştir. Bu aciz bırakma bazen tebşîr, sevap, cennet gibi umut ve esenlik içeren konuları barındırdığı gibi bazen de inzâr, korku, azap gibi konulara da değinerek muhatabının dikkatini çekmiştir. Kur'ân'ın i'câz yönlerinden bazılarını şu şekilde zikredebiliriz:

1. Dil ve üslup (Kur'ân'ın Nizamındaki Ses Ahengi, Lafız-Anlam Uyumu, Tedricilik, Tehaddî, İstidlâl Yapısı, Soru-Cevap Yöntemi, Mecâz-Teşbih)
2. Gaybdan Haber Verme
3. Tabiat İlimleri
4. Kur'ân'ın Akla ve Duygulara Aynı Anda Hitap Etmesi
5. Kıssalar
6. Kur'ân'ın İncicâmı⁷

İ'câz, hem Kur'ân'ın ilahi bir kitap olduğunu ispat ettiği için hem de nübüvvet müessesesinin en önemli delillerinden biri olduğu için bu ilme vakıf olmak oldukça önemlidir.⁸ İ'câz, aslında nazmu'l-beyân'a dâhil olan bir unsurdur. Çünkü nazmu'l-beyân kelamın tertibi, takdim-te'hiri, hazfi gibi birçok alt konuları barındırmaktadır.⁹ Bu bağlamda muhatabı aciz bırakmak tek bir

⁴ İsrâ, 17/88.

⁵ Yaka, Eyüp, Kur'ân'da Ehl-i Kitab'ın Kendi Dinlerine Karşı Tutumu (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 1, SÜ. SBÜ, Konya, 1994.

⁶ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân, I, s. 70, Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, Kahire, 1964.

⁷ Kâdî İ'yâz, eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki (fî şerefi)'l-Mustafâ, s. 359, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1984; Cerrahoğlu, İsmail, a.g.e, s. 166; Detaylı bilgi için bkz. Dursun, Fatma, Mekkî Sûrelerin Eğitim Üslûbu ve İlk Dönemde İnsanlar Üzerindeki Etkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans. Tezi), Akdeniz Üniversitesi SBÜ, Antalya, 2015; Aydın, Hayati, 21. Asrın Perspektifinden Kur'ân İ'câzı (Eşsizliği), Journal of Islamic Research, 2013;24(2):85-107.

⁸ er-Râfiî, Mustafa Sâdık, İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-belâğatü'n-nebeviyye, s. 234, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut,1973; Bakillânî, Muhammed b. Tayyib, İ'câzu'l-Kur'ân, s. 10, Dâru'l-meârif, Mısır, 1971; Cerrahoğlu, İsmail, a.g.e., s. 167; Subhi Sâlih, Mebâhis. fî ulûmi'l-Kur'ân, s. 334, Dâru'l-İlim lilmelâyîn, 2000; Dıraz, Abdullâh, en-Nebeü'l-azîm, s. 7, Dâru't-tayyibe, Riyad, 1997; Yılmaz, Hasan, Ebu-l-Hasan er-Rummânî ve İ'câzu'l-Kur'ân (Yayınlanmamış Yüksek Lisans. Tezi), s. 16, Atatürk Üniversitesi SBÜ, Erzurum, 1995; Serdar, Murat, Kelam'da Delâilu'n-Nübüvve Bağlamında İ'câzu'l-Kur'ân Meselesi, İstanbul İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, İkinci Sayı, No: 2 / 2016.

⁹ el-Câhiz, a.g.e., s. 46; Detaylı bilgi için Bkz. Yıldırım, Mustafa, Kur'ân Sanatı ve Estetiği Üzerine, s. 161-179, SÜİF, İstem -Yıl:8, Sayı:16, 2010.

özellikle olması mümkün gözükmemektedir. Aksine dilin birçok özelliği bir araya gelerek bir bütün oluşturmalıdır. Allâh Teâlâ bu bütünlüğü bir arada kullanarak lafızların kullanımındaki farklı ahenkle ve konularla kâfirleri etkilemiştir.¹⁰ Bu ahengi keşfetmek isteyen birçok âlim İ'câzu'l-Kur'ân ile ilgilenmiş ve eserlerinde ilahi kitabın bu yönüne geniş yer vermiştir.¹¹ Zemahşerî ve Ebû Hayyân da eserlerinde bu ilme dair açıklamalarda bulunmuşlardır. Özellikle Kur'ân'ın i'câz'ını nazım, fesâhat ve gaybden haber verme ile gerçekleştiğini belirterek ayetlere bu yönde açıklamalar getirmişlerdir. Bu nedenle çalışmamızda, müelliflerin i'câz'a bakış açılarını karşılaştırırken konuyu “dil ve üslup ve gaybdan haber verme” olmak üzere iki başlık altında toplamayı uygun gördük.

ZEMAHŞERÎ KİMDİR?

Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî el-Harezmi, büyük bir dilci, edebiyatçı, kelimci ve müfessirdir. Zemahşerî, Selçuklu sultanlarından Melikşah devrinde Harezmi kasabalarından Zemahşer'de (ö. 467/1075) dünyaya gelmiştir. İlim için seyahatler yapmış ve Buhâra'da fıkıh, hadis, tefsir, kelâm, mantık, felsefe ve Arapça dersleri almıştır. Arapçayı ne kadar ustalıkla kullandığı eserlerinde, şiirlerinde ve kasidelerinde açıkça görülmektedir. Zemahşerî meşhur tefsiri “*El- Keşşâf*”ı Mekke'de kaldığı sırada kaleme almış ve iki senede tamamlamıştır. Zemahşerî fıkhîta Hanefî itikatta koyu bir mu'tezile taraftardır. Kalemî kuvvetli ve çok yazan bir âlim olup elli civarında eseri vardır. Belâgat, Arapça lügat, Arap dili grameri, fıkıh, tefsir, hadis lügati, kıraat, nasihat, irşad ve vaaz konularında muhtelif eserler vermiştir. Zemahşerî, ilmî çalışmalarının büyük bir kısmını yürüttüğü Cürâniye'de (v. 538/1144) vefat etmiştir.¹²

Zemahşerî'nin hocalarından bazıları şunlardır: Nahiv, edebiyat öğrendiği ve mu'tezile görüşlerinin oluşmasında büyük etkisi olan Mahmud İbn Cerîr ed-Dabbî (ö. 507/1113-1114), Ali İbn Muzaffer en-Neysâbü'rî; Fıkıh okuduğu el-Hayyâtî; Usul ilimlerini öğrendiği Rükneddin Muhammed el-Usûli (ö. 536/1141); Hadis okuduğu Ebû Mansûr Nasr el-Hâris, Ebu'l-Hattâb Nasr İbn Ahmed el-Batr (ö. 494/1101).

Zemahşerî'nin tefsirinde takip ettiği metot şu şekildedir;

Keşşâf, Kur'ân'ın belâgat ve i'câz'ını en güzel ortaya koyan dirayet tefsiri eserlerinin başında gelmektedir. Zira o, belâgat yönünden Kur'ân'ın mucizeliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Müellif, tefsirinde bin kadar beyite yer vermiş ve eserde genellikle soru cevap metodu kullanmıştır. Ayetleri yorumlarken nakle başvurmuş ve bununla yetinmeyip akla da başvurarak onları tevîl

¹⁰ İtr, Nureddîn, Münasebet İlmî ve Kur'an Tefsirindeki Önemi (çev. Eyüp Yaka), s 221, İslâmî İlimler Dergisi, Yıl 1, Sayı 2, Güz 2006.

¹¹ İ'câzu'l-Kur'ân ilminin gelişimi için bkz. Dıraz, Abdullâh, a.g.e.; Konaklı, Numan, İ'câzu'l-Kur'ân Fikri Mahiyet, Tarihsel Süreç ve Literatür, MÜİFD, Sayı 43, 2012.

¹² ed-Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, Tabakâtü'l-Müfessirîn, II, s. 314, Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, Beyrut, 1983; Ez-Zehebî, Şemseddîn, et-Tefsir ve'l-Müfessirûn, I, s. 304, Mektebetü Vehbe, Kahire, ts; Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük Tefsir Tarihi, II, s. 464-471, Ravza Yay., İstanbul, 2008; Özel, Harun, Zemahşerî ve Nahiv İlmindeki Yeri, s. 278, Route Educational and Social Science Journal Volume 2(4), October, 2015; Öztürk, Mustafa-Mertoğlu, Mehmet Suat, “Zemahşerî”, DİA, XLIV, s. 235-238, İstanbul, 2013.

etmiştir.¹³ Tefsirinde zayıf, uydurma rivayetlere, mutezile görüşlere ve kıraatlarda şaz rivayetlere yer verdiği için tenkit edilmiştir.¹⁴

EBÛ HAYYÂN KİMDİR?

İsmi Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân (ö. 745/1344), künyesi ise "Ebû Hayyân" ve lakabı "Esîruddîn" dir.¹⁵ Çocukluğunu ve gençlik yıllarını doğmuş olduğu Gırnata'da geçiren Ebû Hayyân, sarf, nahiv, dil, tefsir, hadis, usûl-i fıkıh ve kelam alanında üst düzey bir eğitim almıştır.

Nahivde Basra mektebinin görüşlerini benimseyen Ebû Hayyân, Sîbeveyh'in metodunu takip etmiştir. Daha çok Arap dili ve grameri alanlarında ün yapmış ve bu alanda eserler¹⁶ kaleme almıştır. Türkçe, Farsça ve Habeşçe gibi çeşitli dillerde de birçok eser yazmıştır.¹⁷ Şiir üzerinde de çalışmaları olup bir tane divanı bulunmaktadır.¹⁸ "Kıraat-i seb'a"ya iyi derecede vakıf olmuş ve eserlerinde bu ilme derinlemesine yer vermiştir.¹⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, doksan yaşında (ö. 745/1344) Mısır'da Sûfiyye kabristanlığına defnedilmiştir.²⁰

Ebû Hayyân'ın *el-Bahru'l Muhît* adlı tefsirinde takip ettiği metot şu şekildedir;

Müellif ayetlerin tefsirini yaparken esbâbu nüzulleri göstermiş, mensûh olanları var ise işaret etmiştir. Ayetlerin arasındaki münasebetler, irtibatlar gösterilmiş, bunların kıraatine ait vecihler yazılmış, bu vecihler Arapça'nın dil kurallarına uygun olarak tetkik edilmiştir. Eserde fikhî hükümler hakkında dört mezhep imamlarının da sözlerine yer verilmiştir. Sabit olmayan esbâbu nüzûle, surelerin fazileti hakkında tashih edilmeyen haberlere, gereksiz hikâyelere, İsrâiliyât'tan sayılan haberlere yer verilmemiştir.²¹ Ebû Hayyân İ'câzu'l-Kur'ân üzerinde çalıştı-

¹³ Cerrahoğlu, İsmail, Zemahşerî ve Tefsiri, s. 75-84, AÜİFD, Cilt 26, Sayı 1, Ankara, 1984.

¹⁴ es-Sâvî, Mustafa el-Cüneynî, Menhecû'z-Zemahşerî fî Tefsiri'l-Kur'ân ve Beyânü i'câzihi, s. 76, Dâru'l-meârif, Mısır, ts.

¹⁵ es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lüğaviyyîn ve'n-Nühât, s. 280, Thk. Ebu Fazıl İbrâhîm, Mektebetü'l-Asriyye, Lübnan, ts; İbnü'l-Cezerî, Çayetü'n-nihâye fî tabakâtu'l-kurrâ, II, s. 285-286, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, ts; ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn, I, s. 225, Mektebetü Vehbe, Kahire, ts; Çelik, Hüseyin Avni, "Ebû Hayyân el-Endelüsî ve Tefsirdeki Metodu", EAÜİF, sayı 9, s. 143, 1990; Kafes, Mahmud, "Ebû Hayyân El-Endelüsî", DİA, X, s. 152, İstanbul, 1994.

¹⁶ Örneğin İbn Mâlik'in el-Elfiyye'si üzerine Menhecû's-sâlik fi'l-keâm alâ Elfiyyeti İbn Mâlik adında bir şerh kaleme almıştır. Bkz. Bahşi, Turan, İbn Mâlik ve Nahiv İlmi Açısından el-Elfiyye Adlı Eseri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 63, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2014.

¹⁷ Ebû Hayyan'ın eserleri için bkz. Kütübî, Muhammed b. Şakir, Fevâtü'l-Vefeyât, IV, s. 78-79 Thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, 1973; Askalânî, İbn Hacer, ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine, VI, s. 58-65, Thk. Muhammed Abdü'l-Müüd Dâni, Meclisü Dâri'l-meârif el-Osmâniyye, Hindistan, 1972; el-Makarrî, Ahmed b Muhammed, Nefhu't-Tîb min Ğusni'l- Endelüsî'r-Ratîb, II, s. 552-553, Thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968; ed-Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, Tabakâtü'l-Müfessirîn, II, s. 290, Dâru'l-Kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 1983; Çelik, Hüseyin Avni, a.g.e., s. 154.

¹⁸ Zehebî, Şemseddîn, Marifetü Kurrai'l-kibâr A'la't-tabakâti ve'l-a'sâr, II, s. 1474, Thk. Tayyar Altıkulaç, İstanbul, 1995; Suyûtî, a.g.e., s. 121; Dâvûdî, Tabakâtü'l-Müfessirîn, II, s. 286.

¹⁹ Dağdeviren, Alican, Ebû Hayyân el-Endelüsî ve Kıraat İlmindeki Yeri, s. 30, SÜİFD, 14 / 2006.

²⁰ Bkz. Zehebî, a.g.e., II, 723 Askalânî, a.g.e., VI, s. 65; Dâvûdî, a.g.e., II, s. 286.

²¹ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, I, s. 110, el-Bahru'l-muhît, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 2001; Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük Tefsir Tarihi, II, s. 550-557; Meni', Abdu'l-Halîm Mahmûd,

ğını özellikle de belirtmiştir.²² Ayrıca birçok eserden alıntı yapılmış ve özellikle de Zemahşerî'nin tefsirinden faydalanılarak²³ ondan övgü dolu sözlerle bahsedilmiştir.²⁴ Müellif Keşşâf'tan yaptığı alıntılarda uygun görmediği dil açıklamaları hakkında görüşlerini de belirtmiştir.²⁵

KEŞŞÂF VE BAHRU'L-MUHÎT'DA İ'CÂZU'L-KUR'ÂN

Allâh Teâlâ insanların doğru yola ulaşabilmeleri için birçok peygamber göndermiş ve onlardan kavimlerinin özellikleri doğrultusunda gelen vahyi tebliğ etmelerini emretmiştir. Her peygamber kendi kavminin ilgilendikleri konular çerçevesinde mucizeler göstererek onların iman etmesi için çalışmışlardır. Örneğin Hz. Musa (a.s.) sihir alanında, Hz. İsa (a.s.) ise tıp alanında mucizeler getirerek kavmini imana davet etmiştir. Muhammed (s.a.s.) ise, dil ve belâğat alanında oldukça ileri seviyede olan kavmini, yine onların bildikleri dili ve unsurlarını kullanarak çaresiz bırakmıştır. Zira onun en büyük mucizesi hiç şüphesiz Kur'ân'dır. O, muhataplarının çaresizliğinin yanında bir de onlara meydan okuyarak muarızları tamamen susturmuştur.²⁶

Kur'ân, bünyesinde barındırdığı sayısız ilimler sayesinde herkesi etkilemeyi başarmıştır. Bu ilimlerden biri olan İ'câzü'l-Kur'ân'a âlimler eserlerinde geniş yer vermişlerdir. Bu âlimlerden olan Zemahşerî ve Ebû Hayyân tefsir kitaplarında ilahi vahyin muhatabını aciz bırakan mucizevi yönünü derinlemesine işlemişlerdir. Zira her iki müfessir de, nahiv ve belâğat alanında oldukça başarılı olmuş ve bu alanda sayısız eserler kaleme almışlardır. Zira İ'câz'ı kavramak için dile hâkimiyet tam olmalıdır. Zemahşerî bu durumu, Kur'ân'da bulunan her ilme vakıf olabilmek için beyân ve meâni ilmine vakıf olmanın gerekli olduğunu; Ebû Hayyân ise, tefsir ilimlerine vakıf olmanın sadece nahiv ilmine sahip olmanın yeterli olmayacağını; aksine beyân ve belâğat ilimlerine de sahip olmak gerektiğini söyleyerek açıklamıştır.²⁷

Kur'ân'ın kendine has bir üslubu bulunmakta ve en ince konular bile eşsiz bir nazımla okuyucuya iletilmektedir. Zaten onun nazmındaki özgünlük muhatabının dikkatini çekmiş ve etkilemiştir. Zemahşerî Kur'ân'ın İ'câz'ının temelini nazımın oluşturduğunu ifade etmektedir.²⁸ Zira nazım, cümleler arasındaki bağlantıyı ve manaları bir bütün olarak anlaşılmasını sağlar.²⁹ Kur'ân'ın sahip olduğu dil ve üslup özelliği başlığı altında birçok alt başlık İ'câzü'l-Kur'ân çer-

Menhecü'l-müfessirîn, s. 188, Dâru'l-Kütübü'l-Mısri, ts.; Şükrî, Ahmed Hâlid, Ebû Hayyân el-Endülûsî ve Menhecühü fi tefsiri'l-bahri'l-mühît ve fi irâdi'l-kirâati fihi, s. 129, Dâru l'mâr, Ürdün, 2007.

²² Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 100.

²³ Bazı örnekler için bkz. Ebû Hayyân, a.g.e., V, s. 128; Ebû Hayyân, a.g.e., IX, s. 249; Ebû Hayyân, a.g.e., VI, s. 60.

²⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 20.

²⁵ Bükata, Abdurrahîm, el-Üsûsü'l-menheciiye fi tefsiri'l-bahri'l-mühît li Ebû Hayyân el-Endülûsî, s. 210, Mecelletü'l-adâb ve'l-ulûmu'l-İslâmiyye, volume 11, Numéro 22, Cezayir, 2017.

²⁶ Tûr 52/34; Hûd 11/13; Bakara 2/23; Yûnus. 10/38; el-Bâkîllânî, Muhammed b. Tayyib, İ'câzu'l-Kur'ân, I, s. 16, Thk. Ahmed Sakar, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1997.

²⁷ Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, Tefsîru'l-keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûh't-te'vîl, I, s. 2, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1987; Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 111.

²⁸ Zemahşerî, a.g.e., III, s. 63.

²⁹ Ebû Mûsâ, Muhammed Huseyn, s. 187, el-Belâğatü'l-Kur'âniyye fi Tefsiri'z-Zemahşerî ve Eseruhâ fi Dirâseti'l-belâğiiye, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Mısır, ts.

çevesinde tetkik edilmiştir. Çalışmamızda bu başlıklardan öne çıkan bazı i'câz konuları zikredilerek her iki eserde de incelenecektir.

1.Dil ve üslup

Üslûbü'l-Kur'ân, kelimelerin seçiminde ve cümle yapısında Kur'ân'ın kendine özgü anlatımına denir.³⁰ Her iki müfessir de bu anlatım şeklinin Arap dili ve belâğatı ile birleşince Kur'ân'ın i'câz'ının ortaya çıktığını ve bunun nazım, belâğat ve fesâhat yönünden gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Bu başlık altında dikkat çeken bazı i'câz konular incelenecektir.

Tehaddî

Tehaddî kelimesi sözlükte "bir kimse ile muâraza, münâkaşa etmek ve meydan okumak"³¹ gibi anlamlara gelmektedir. Tehaddî; Kur'ân'ın üslup açısından öne çıkan özelliklerinden biri olup muhataplarına itirazları ve iddiaları çerçevesinde meydan okumasıdır.³² Tehaddî denilince akla, Allah'ın kâfirlere Kur'ân'ın benzerini getirmeleri yönündeki meydan okuması gelmekle beraber Zemahşerî, tehaddî üslubuna farklı ayetlerde ve konularda da bulunduğu işaret etmektedir.³³

Ebû Hayyân tefsirinde başka müfessirlerin sözlerinden alıntı yaparak tehaddî üslubunun her peygamber tarafından kullanıldığını kabul etmektedir.³⁴ Meydan okuma dört aşamadan³⁵ meydana gelmiş olup sırasıyla müelliflerin bu konuya yaklaşımları aşağıdaki gibidir;

1. فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ. "Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler!"³⁶ Zemahşerî göre, بحديث مثله kelimesindeki zamir ile Muhammed (s.a.s.) kastedilmektedir ve buradaki acziyetin, sadece Kur'ân'ın bir benzerinin getirilememesi değil; aynı zamanda vahye muhatap olan resulün vasıflarındaki kişilerin aynısını getirememesi de kastedilmektedir.³⁷ Ebû Hayyân ise Kur'ân'ın ilahi bir kitap olduğunu kabul etmeyip karşı çıkanlar onun nazım, belâğat, kıssa gibi içerdiği doğru bilgileri verme açısından bir benzerini getirmekte aciz kalmakta olduğunu zikrederek buradaki i'câz'ın nedenini açıklamaktadır.³⁸

2. أَمْ يَقُولُونَ اقْتَرَبَهُ قُلٌّ فَأَتُوا بِعَشْرٍ سُوْرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنْ اسْتَضَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ. "Yoksa "onu (Kur'an'ı) uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin."³⁹

Zemahşerî ve Ebû Hayyân ilk etapta bir sûre, daha sonra on sure istenmesinin daha uygun olacağı düşüncesi zihinlere gelebileceğini belirtmişlerdir. Fakat onlar bu durumun çok yerinde

³⁰ Zerkânî, a.g.e, II, s. 239, Mertoğlu, Mehmet Suat, "Üslûbü'l-Kur'ân", DİA, XLII, s. 382, İstanbul, 2012.

³¹ Halîl b. Ahmed, Ferâhîdî, Kitâbü'l-a'yn, s. 296, thk., Abdülhamîd Handâvî, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 2003; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, s. 808.

³² Zerkânî, Menâhilü'l-irfân, I, s. 253.

³³ Zemahşerî, a.g.e., III, s. 36.

³⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., V, s. 131.

³⁵ Salmazzem, Mehmet, "Tehaddî" Ayetlerinin Nüzûl Kronolojisine Dair Farklı Bir Yaklaşım, s. 118, EAD, Yıl 19, sayı 64, Güz 2015.

³⁶ Tûr 52/34.

³⁷ Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 14.

³⁸ Ebû Hayyân, a.g.e., IX, s. 575.

³⁹ Hûd 11/13.

bir nazım üslubu olarak kabul etmektedirler. Zira bir sureden önce on sure istenmesi ve akabinde bir sure dahi olsa yapamamaları onların zayıflıklarını ortaya çıkarmak içindir.⁴⁰

3. *“Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah’tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın.”*⁴¹

Zemahşerî belağat ve nazım açısından Kur’ân’ın aynısını getirmenin mümkün olmadığını zikretmektedir. Gerçekte kâfirler düşünmeden atalarını taklit ederek inkâr etmişler, düşünüp tefekkür ettikten sonra ise inat ve isyan nedeniyle inkâr etmişlerdir.⁴² Ebû Hayyân ise Kur’ân’ın kendi içinde barındığı konular itibarıyla de i'câz' olduğunu ve içerik bakımından aynısının getirilmesinin imkansız olduğunu kabul etmektedir. Allâh haricinde kim çağrılrsa çağrılısın Kur’ân’ın aynısını getirmenin mümkün olmayacağı bildirilmiştir.⁴³

4. *“Eğer kulumuza (Muhammed’e) indirdiğimiz (Kur’an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah’tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin).”*⁴⁴

Yunus suresinin meydan okumasının aynısı olan bu ayette, inkârcıların acziyeti bir kez daha ortaya konmuş olmaktadır. Zemahşerî bu ayetin hem Muhammed’in (s.a.s.) peygamberliğini hem de Kur’ân’ın i'câz’ını tasdik ettiğini belirtmektedir. Bununla beraber ayet, Allah’ın varlığına ve ona ortak koşulmasının imkânsızlığına da dikkat çekmektedir.⁴⁵

Ebû Hayyân, inkâr etmeden önce belki de son bir fırsat olarak lafzındaki inceliklerin aynısını ihtiva eden, yardım da alınarak, bir sure getirilmesi talebine dikkat çekiyor. Bu durum ise yani yardım alınarak bile bir sure getirilememesi Kur’ân’ın i'câz’ının en büyük delilidir. Ayrıca hiçbir şeyi yapmaya kadir olamayan varlıklardan yardım istenilmesi belirtilen bu ayette bedî sanatının incelikleri bulunmaktadır.⁴⁶

Son aşamada Allâh Teâlâ ilahi vahyin bir benzerinin getirilmesinin imkânsızlığını şöyle ifade etmektedir;

*“De ki: “Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur’ân’ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.”*⁴⁷

Zemahşerî’ye göre, muarızların Kur’ân’ın aynısını getirmek istemekle beraber getirememesi onların aciz kalmasının bir göstergesidir. Bu ayetteki nazımın güzelliği fiilin ve şartın mazi olarak kullanımı ile gerçekleşmesindedir. Böylece bu durumun imkânsızlığına vurgu yapılmış oluyor.⁴⁸ Ebû Hayyân, en etkin dil âlimleri bile on sure getirmekten aciz kalmışlardır ki aynısını

⁴⁰ Ebû Hayyân, a.g.e., VI, s. 130; Zemahşerî, a.g.e., II, s. 383.

⁴¹ Yûnus. 10/38.

⁴² Zemahşerî, a.g.e., II, s. 347-348.

⁴³ Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 164-165.

⁴⁴ Bakara, 2/23.

⁴⁵ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 96.

⁴⁶ Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 164-165.

⁴⁷ el-İsrâ, 17 /88.

⁴⁸ Zemahşerî, a.g.e., II, s. 691.

getirememek acizliğin en yüksek halidir. Zira farklı güçlere sahip olan cinleri de bu duruma ortak çağrılması bunun delilidir.⁴⁹

Her iki müfessir de ayetleri kelime kelime dilsel tahlil yapılarak acziyetin boyutuna dikkat çekmişlerdir. Bu tahlil aynı zamanda tehadî ile karşı karşıya kalan muhatapların psikolojik halleriyle beraber sunulmuştur.

Tekrarlar

Zemahşerî'ye göre tekrarlar, önceki kavimler hakkındaki bilgiler işitildikçe kişinin kendisini verilen öğüde dikkat kesilmesine yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda tekrarlar muhatapın konuyu tam olarak anlayıp uyanık halde olması için de kullanılan bir teşvik metodudur. Bu durumun diğer tekrarlar için de geçerli olduğu kabul edilmektedir.⁵⁰ Ebû Hayyân ise Zemahşerî'nin bu görüşünü قیل lafzıyla aktarmıştır.⁵¹ Zemahşerî, tekrar edilen konuların kalplerde yerleşmesi ve eyleme aktarılmada istikrarın sağlanması için kullanıldığını ifade etmiştir.⁵² Aynı zamanda tekrarların kullanılma nedenlerini tahsis,⁵³ ayıplama,⁵⁴ korkutma,⁵⁵ dua,⁵⁶ yanlış anlamayı izale,⁵⁷ bir şeyi iddia etme,⁵⁸ ayırt etme⁵⁹ olarak açıklamıştır.⁶⁰

Ebû Hayyân tekrar eden kelimeleri dilsel olarak tahlil etmiş ve bu tahliller sonucunda yapılan tekrarların kapalı konuların izahı, tahsis ve mübalağa için kullanıldığını ifade etmiştir.⁶¹ Ayrıca tekrarları fesâhat çeşitlerinden biri olarak kabul etmektedir.⁶²

Tedricilik

Kur'ân yirmi üç senede, olaylar ve sorular neticesinde oluşan ihtiyaçları karşılamak için peyderpey inmiştir.⁶³ Sure ve ayetlerin parça parça inmesi Kur'an'ın i'câz'ının en önemli delillerindedir. Zira böyle uzun sürede yıllara yayılarak inen bir kitapta bir tenakuz bulunmamaktadır. Tenakuzun bulunmaması ise ilahi vahyin bir insan ürünü değil bilakis Allah'ın kelamı olduğunun ispatıdır. Zemahşerî bu durumu teyit etmekte ve bu denli mükemmel bir kitabın insan

⁴⁹ Ebû Hayyân, a.g.e., VII, s. 108.

⁵⁰ Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 438-439; Müellif Rahmân ve Murselât surelerindeki tekrarları, kıssaları ve haberleri kastetmektedir.

⁵¹ Ebû Hayyân, a.g.e., X, s. 46.

⁵² Zemahşerî, a.g.e., I, s. 30; Aynı anlam için bkz. Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 351.

⁵³ Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 166.

⁵⁴ Zemahşerî, a.g.e., III, s. 436.

⁵⁵ Zemahşerî, a.g.e., II, s. 405.

⁵⁶ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 457.

⁵⁷ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 364.

⁵⁸ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 55.

⁵⁹ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 45.

⁶⁰ Detaylı bilgi için bkz. es-Sâvî, Mustafa el-Cüneynî, Menhecû'z-Zemahşerî fî Tefsîri'l-Kur'ân ve Beyânü i'câzihî, s. 229-231.

⁶¹ Ebû Hayyân, a.g.e., IX, s. 141; Tekrarların aynı manada kullanımları için bkz: Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 35.

⁶² Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 74.

⁶³ Zemahşerî, a.g.e., II, s. 699; Zemahşerî, a.g.e., III, s. 262-278; Ebû Hayyân, a.g.e., VII, s. 124.

ürünü olamayacağını ifade etmektedir.⁶⁴ Örneğin içkinin haram kılınma sürecini ve ayetlerin iniş sıralarını eserinde açıklamıştır.⁶⁵

Tedrici metotta özellikle ilahi vahiyle muhatap olan topluluk için birçok kolaylıklar vardır. Daha önce tevhid dinini bilmeyen bir toplum için öğretme metodu olarak oldukça etkili bir yöntemdir. Aynı zamanda bu yöntem Allah'ın kullarına karşı gösterdiği merhametidir.⁶⁶ Kur'an'ın bir seferde değil de yirmi üç senede inmesi onun i'câz'ının belirgin bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamaktadır.⁶⁷ Çünkü ilahi vahyin birazını bile getirememiş olmaları onların buna kesinlikle güçlerinin yetemeyeceğinin bir göstergesidir.⁶⁸

Lafız-Anlam Uyumu

Kur'an seçtiği konuları muhatabını sıkmadan, konuyu uzatmadan ve kelimeleri anlamla uyumlu seçerek en veciz şekilde aktarmıştır. Çünkü konular zikredilirken delalet ve fesahat yönünden en kuvvetli kelimeler seçilmiştir.⁶⁹ Zemahşerî ve Ebû Hayyân tefsirlerinin en belirgin özelliği; ayetlerde geçen kelimeleri dilsel tahlile tabi tutmalarıdır. Kelime tahlili yaparken kelimelerin neden seçildiğini fesâhat ve belâğat açısından da belirtmişlerdir.

وَسَبِقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤَهَا فَتَحَتْ أَبْوَابُهَا *“İnkâr edenler grup grup cehenneme sevk edilirler. Cehenneme vardıklarında oranın kapıları açılır.”*⁷⁰

Bu ayet cehennemliklerin ahvalini yaşıyormuşçasına okuyucuya sunmaktadır. Sevk etmek anlamına gelen وَسَبِقَ kelimesi zor kullanarak yürüme gerektirmektedir. فَتَحَتْ kelimesi ise tıpkı hapisanelerde olduğu gibi nasıl ki mahkum geldikten sonra kapılar açılır cehennem kapıları da zahmet vermek ve bekletmek niyetiyle cehennemlikler geldikten sonra açılır.⁷¹ Bununla beraber cennetliklerin durumunu bildiren ayet ise şu şekildedir; إِذَا جَاؤَهَا فَتَحَتْ أَبْوَابُهَا *“Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır.”*⁷² Ayette وَسَبِقَ kelimesi cennetlikler için zorlama manasında değil, aksine güzel bir yer olan cennete en hızlı bir şekilde ulaşmaları sağlanmak için eşlik etme manasındadır.⁷³ فَتَحَتْ kelimesinde kullanılan وَ hal olması uygun düşmektedir. Böylece mana; “cennetlikler bekletilmeden ve yorulmadan zaten açık olan cennet kapısından kolaylıkla gireceklerdir.” şeklinde olmaktadır.⁷⁴

⁶⁴ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 96.

⁶⁵ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 260.

⁶⁶ Ebû Hayyân, a.g.e., II, s. 404.

⁶⁷ Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, s. 104.

⁶⁸ Zemahşerî, a.g.e., III, s. 278.

⁶⁹ Zerkânî, Menâhili'l-irfân, II, s. 260; Dıraz, Abdullâh, en-Nebeü'l-azîm, s. 115; Hımsî, Naîm, Fikratü i'câzi'l-Kur'ân, s. 95.

⁷⁰ Zümer, 39/71.

⁷¹ Ebû Hayyân, a.g.e., IX, s. 224.

⁷² Zümer, 39/73.

⁷³ Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 147.

⁷⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., IX, s. 225.

Bir diğer ayet de şu şekildedir; *“أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ (Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?”*⁷⁵ Göğüs manasına gelen “sadr” sözlük manasından ziyade çok daha geniş anlamlar içermektedir. Diğer manaları ise “göğsün hikmetle nurlandırılması, vahyi kaldıracabilecek hale getirilmesi ve yükün hafifletilmesi”dir.⁷⁶ Kur'ân bir lafızla birçok manayı hedefleyerek istenilen mesajı vermiştir.

Mecâz-Teşbih

Genellikle mecazların içinde ve yanında yer alan teşbih; aralarında ilgi kurulabilen iki varlıktan zayıf olanın kuvvetli olana benzetilmesi ile yapılan bir sanattır.⁷⁷ Edebî sanatlardan biri olan teşbih, Kur'ân'daki kıssalarda ve geçmiş kavimlerin özellikleri hakkında indirilen ayetlerin üslubunda önemli bir yer oluşturur.⁷⁸ Kur'ân'da kelimeler hakikî manada kullanıldığı gibi mecâzî manalarda da kullanılmıştır. Zemahşerî ve Ebû Hayyân eserlerinin birçok yerinde ayetlerin içerdiği mecâzî manaları açıklamışlardır.

*“Nefes alıp verdiği zaman sabaha andolsun.”*⁷⁹ Bu ayette sabahın; rüzgarı ve esintisiyle beraber nefes alan bir canlıymış gibi gösterilmesi mecâzî bir anlatımdır.⁸⁰

*“ (Ama kimin de tartıları hafif gelirse, Onun anası haviyedir.”*⁸¹ Ayette geçen *هَآوِيَةٌ* cehennemden en alçak yeri olup anneye benzetilerek kâfirlerin sığınağı olacağı ifade edilmektedir.⁸²

*“Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, ana babamı ve inananları bağışla.”*⁸³ Ayette geçen *يَوْمَ الْحِسَابِ* kelimesi ile hesap gününün olacağına kesin olduğuna vurgu yapılan mecâzî bir anlatımdır.⁸⁴

*“Biz bir memleketi helâk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şımarık elebaşlarına (itaati) emrederiz de onlar orada kötülük işlerler. Böylece o memleket hakkındaki hükmümüz gerçekleşir de oranın altını üstüne getiririz.”*⁸⁵ Ayetteki *أَمْرًا* kelimesi mecâzî bir anlatımdır. Ayette geçen kavme bol nimetler verilmiş ve onlar bu nimetleri kendi arzu ve istekleri için kullanmışlardır. Aslında onlar bu nimeti hayır yolunda kullanabilecekken elebaşlarına itaat etmişler ve asi olmuşlardır. Böylece azap onlara gelerek yok etmiştir.⁸⁶

⁷⁵ İnşirah, 94/1.

⁷⁶ Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 771; Ebû Hayyân, a.g.e., X, s. 499.

⁷⁷ Gönel, Hüseyin, Nükte ve Nüktenin Aracı Olan Edebî Sanatlar, s. 169, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/4, Fall 2011.

⁷⁸ Zerkeşî, a.g.e, I, s. 112.

⁷⁹ Tekvîr, 81/18.

⁸⁰ Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 711; Ebû Hayyân, a.g.e., X, s. 418.

⁸¹ Kâria, 101/8-9.

⁸² Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 790; Ebû Hayyân, a.g.e., IX, s. 533.

⁸³ İbrahim, 14/41.

⁸⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., VI, s. 451.

⁸⁵ İsrâ, 17/16.

⁸⁶ Zemahşerî, a.g.e., II, s. 654.

Soru-Cevap

Sözün daha etkili olabilmesi ve okuyucunun dikkatini, işlenen konuya daha iyi çekebilme için soru-cevap yöntemi kullanılmaktadır.⁸⁷ Kur'ân birçok sure ve ayette bu yöntemi kullanmıştır. Kur'ân'da istifham; inkâr, gerçeği itiraf ettirme (var olan durumu inkâr etme), yalanlama, yüceltme, tehdit, kınama, korkutma, üzüntü, uyarma, hatırlatma, şaşırma, dua vb. durumları ifade etmek için kullanılmaktadır.⁸⁸ Bu geniş yelpazeli sorularda anlam çokluğunun amacı birçok ayetin de teşvik ettiği üzere muhatabı düşünmeye sevk etmektir.⁸⁹

اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَحْكَمِ الْحَاكِمِيْنَ “Allah, hükmedenlerin en iyi hükmedeni değil midir?”⁹⁰ Bu ayet istifham üslubunun kullanıldığı ayetlerden biridir. Ayetin başındaki (ا) eğer olumsuz bir cümle kalıbıyla kullanırsa “takrir” manasına gelmektedir.⁹¹ Böylece muhataba gerçekte olan şey tebliğ edilmiş olur.

اِنَّمَا يُرِيْدُ الشَّيْطٰنُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخُمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُوْنَ “Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”⁹² Ayetteki soru, muhatapların yasaklanan davranıştan vazgeçmediğini fakat vazgeçmesi gerektiğini veciz bir üslupla anlatmaktadır. Bu davranıştan vazgeçilmesi gerektiği ve verilen öğütlerin dinlenilmesi gerektiğine dair de vurgu yapılmaktadır. Bu soru çeşidinin emir anlamında kullanıldığı kabul edilebilir.⁹³

اِنَّ الدّٰيِنَ كَفَرُوْا سِوَاۤءَ عَلٰيْهِمْ ءَاَنذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ “Küfre saplananlara gelince, onları uyarırsan da, uyarman da, onlar için birdir, inanmazlar.”⁹⁴ Ayette geçen soru kalıbı, kâfirleri uyarmanın ve uyarmanın eşit olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Aslında burada soru üslubu gibi gözükse de soru sormaktan ziyade sorulan şeyin zaten biliniyor olması haber verilmektedir.⁹⁵

اِ مَا الْفَارَعَةُ وَا مَا اَذْرِيْكَ مَا الْفَارَعَةُ وَا مَا الْفَارَعَةُ “Nedir o yürekleri hoplatan büyük felaket? Yürekleri hoplatan büyük felaketin ne olduğunu sen ne bileceksin?”⁹⁶ Burada bahsedilen kıyamet ve daha sonra gerçekleşecek hadiseler hem son derece önemli hem de insanlar açısından şaşılacak bir durumdur.⁹⁷ Sorulan soru ile buna dikkat çekilmek istenmiştir.

Kur'ân'da kullanılan sorular inkâr etme anlamında da kullanılmıştır; صِبْغَةَ اللّٰهِ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً “Biz, Allah'ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir? Biz

⁸⁷ Kocakaplan, İsa, Açıklamalı Edebî Sanatlar, s. 75, MEB. Yay., İstanbul, 1992.

⁸⁸ Zerkeşî, el-Burhân, s. 328-344; Süyûtî, el-İtkân, II, s. 317.

⁸⁹ Aktaş, Sahip, Kur'ân'da İstifhâm Üslûbu (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 17, FÜ. SBE, Elazığ, 2006; Ateş, Avnullah Enes, İstifhâm Üslûbunun Mecâzi Kullanımları ve Meallere Yansıması, s. 127-128, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İFD, Sayı 8, 2016.

⁹⁰ Tîn, 95/8.

⁹¹ Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 129; Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 242; Kur'ân'da takrir manasına gelen diğer istifhâm örnekler için bkz. Zümer, 39/37; Şuarâ', 26/18; Ankebût, 29/10.

⁹² Mâide, 5/91.

⁹³ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 675; Ebû Hayyân, a.g.e., IV, s. 359.

⁹⁴ Bakara, 2/6.

⁹⁵ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 48; Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 79.

⁹⁶ Kâria', 101/2-3.

⁹⁷ Ebû Hayyân, a.g.e., X, s. 532.

ona ibadet edenleriz" (deyin).⁹⁸ Bu ayette soruyla beraber cevap zikredilerek en güzel olanı tercih etmeye bir yönlendirme bulunmaktadır.⁹⁹

Takdîm-Te'hîr

Her dilin kendine has bir cümle yapısı vardır. Cümlenin etkisini ve anlamını arttırmak için bazen cümlelerin öğelerinde değişiklik yapılmaktadır.¹⁰⁰ Araplar bir şeyi söylemek ve vurgulamak istedikleri zaman en önemli konuyu cümlenin başında kullanarak kendilerini ifade ederler.¹⁰¹ Kur'ân da aktarmak istediği konunun tam olarak anlaşılması ve muhatabın dikkatini çekmesi için bu edebî sanatı kullanmıştır.

قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ اتَّخَذُ وَلِيًّا فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ "De ki: Göklerin ve yerin yaratıcısı olan, beslediği hâlde beslenmeye ihtiyacı olmayan Allah'tan başkasını mı dost edineceğim."¹⁰² Buradaki takdim Allah'tan başka ilah edinenleri kınama ve azarlama amacıyla yapılmıştır. Takdim yapılarak soru ekinden sonra isim cümlesinin getirilmesi; dost edinmenin değil, aksine Allaha başkalarını dost edinmenin kabul edilemeyeceğini ifade etmek açısından çok daha uygun bir anlatım olmuştur.¹⁰³

وَوَظَّنُوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ "Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı."¹⁰⁴ Haberin mübtedâ'dan önce gelmesi kalelerine aşırı derece güvenmelerine ve her türlü belaya karşı kendilerini koruyacağına olan inançlarını ifade etmek içindir.¹⁰⁵

فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ "Biz bunu, hem onu görenlere, hem de sonra geleceklere bir ibret ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara da bir öğüt kıldık."¹⁰⁶ Bu ayette takdîm ve te'hîr beraber kullanılmıştır.¹⁰⁷ Çünkü verilen cezadan ziyade neden verildiği önemlidir ki نَكَالًا (ibret) kelimesi bunu açıklamaktadır.

2. Gaybdan Haber Verme

Gayb; hislerle erişilmeyen, akıl ile sezilmeyen ve ancak peygamberlerin haber vermesiyle bilinebilen şeydir.¹⁰⁸ Kur'ân'ın mucize oluşuna ve i'câz'ına en büyük delillerinden biri de hiç şüp-

⁹⁸ Bakara, 2/138.

⁹⁹ Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 656.

¹⁰⁰ Kılınçkaya, Abdullah, Nahiv (Gramer) Açısından Takdim-Te'hîr ve Kullanım Amaçları, s. 790, SOBİDER, Yıl: 4, Sayı: 11, Haziran, 2017.

¹⁰¹ Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 163.

¹⁰² En'âm, 6/14.

¹⁰³ Ebû Hayyân, a.g.e., IV, s. 452; Zemahşerî, a.g.e., II, s. 9.

¹⁰⁴ Haşr, 59/2.

¹⁰⁵ Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 499; Diğer takdîm ve te'hîr örnekleri için bkz. Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 459; Ebû Hayyân, a.g.e., II, s. 701; Ebû Hayyân, a.g.e., III, s. 402; Ebû Hayyân, a.g.e., III, s. 428; Ebû Hayyân, a.g.e., IV, s. 511; Zemahşerî, a.g.e., I, s. 42; Zemahşerî, a.g.e., II, s. 43; Zemahşerî, a.g.e., II, s. 594; Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 361; Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 605.

¹⁰⁶ Bakara, 2/66.

¹⁰⁷ Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 398.

¹⁰⁸ İsfehânî, Râğîb, a.g.e., I, s. 616; Çelebi, İlyas, "Gayb", DİA, XIII, s. 404, İstanbul, 1996; Kara, Necati, Kur'ân'da Gayb, s. 56, YYÜİFD, Sayı:1, Cilt:1, 1994.

hesiz insanların bilmesi mümkün olmayan olayları geçmişten ve gelecekte haber vermesidir.¹⁰⁹ Zemahşerî'ye göre nazım sanatından sonra i'câz'ın ortaya çıktığı en önemli unsur Kur'ân'ın gaybdan haber vermesidir.¹¹⁰ Aynı zamanda gaybdan haber verildiğinde doğru çıkması mucizenin diğer bir özelliğidir.¹¹¹ Ebû Hayyân gaybdan haber verme hakkında ayetler geldikçe açıklamalar yaparak i'câz yönlerine vurgu yapmıştır.

“فَلَمَّا يَسْتَجِيبُوا كُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّمَا أَنْزَلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ” “Eğer size (bu konuda) cevap veremedilerse, bilin ki o (Kur'an) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Artık müslüman oluyor musunuz?”¹¹² Kur'ân', sadece Allâh'ın bildiği haberleri aktarması ve nazım bakımından bir mucizedir.¹¹³

“وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَخَافُونَ يَوْمَ تَكُونُ الْكُفْرَانَ” “Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin). Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”¹¹⁴ Zemahşerî bu ayet vesilesiyle gaybdan haber vermenin nasıl mucize olduğunu şu şekilde açıklıyor; “Eğer insanlar bir şey hakkında itiraz ediyorsa bu konuyu herkese aktarırlar ve konu hakkında konuşurlar. Çünkü bu durumu gizlemek genel olarak mümkün değildir. Üstelik bunun için bir de çabalıyorlarsa gizlemek tamamen imkânsız olur. Fakat sonuç olarak bu tarzda bir bilgi gelmediği zaman aksi durumda gaybdan haber verme mucize olur.”¹¹⁵

“وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ إِلَيْهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ” “Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler. Allah, o zalimleri hakkıyla bilendir.”¹¹⁶ Bu ayet Kur'ân mucizelerinden bir tanesidir. Çünkü kendilerinden başka kimseyi cennete layık görmeyen bu kimseler kesinlikle ölümü arzu etmeyeceklerdir. Ayette geçen لَنْ edatı sonsuza kadar bunun olmayacağını haber vermektedir.¹¹⁷ Zemahşerî ölümün hiçbir zaman temenni edilmeyeceğini, her bir olayı tek tek aktaran bu kavimin, ölümü arzuladıklarını veya istediklerine dair bir haber getirmemelerine bağlamaktadır.¹¹⁸

Gaybdan haber veren bir diğer ayet ise şu şekildedir: “Kitap ehlinden o inkâr eden kardeşlerine, “Yemin ederiz ki, siz (Medine'den) çıkarılırsanız, muhakkak biz de sizinle beraber çıkarız. Sizin hakkınızda asla kimseye boyun eğmeyiz. Eğer size karşı savaşılırsa, size mutlaka yardım ederiz” diyerek münafiklık yapanlara bakmaz mısın? Hâlbuki Allâh onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder.”¹¹⁹ Bu

¹⁰⁹ En'âm, 6/50; Cin, 72/27; Âl-i İmrân, 3/179; Yûnus, 10/20; Neml, 27/65.

¹¹⁰ Zemahşerî, a.g.e., II, s. 348.

¹¹¹ Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 341.

¹¹² Hûd, 11/14.

¹¹³ Zemahşerî, a.g.e., II, s. 383.

¹¹⁴ Bakara, 2/24.

¹¹⁵ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 102.

¹¹⁶ Bakara, 2/95.

¹¹⁷ Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 449.

¹¹⁸ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 167.

¹¹⁹ Haşr, 59/11.

ayet peygamberlik müessesesinin doğruluğuna delildir. Çünkü bu ayet önceden olabilecekleri daha başında haber vermiştir.¹²⁰ Zemahşerî, Rûm suresinde geçen Rumların birkaç sene içinde savaşta yenilecek olmasını gaybdan haber vermesinin peygamberlik müessesesinin doğruluğuna delil olduğunu ifade etmektedir.¹²¹

*“Onlar öyle kimselerdir ki, şayet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar. Bütün işlerin akıbeti Allah'a aittir.”*¹²² Ayet eğer müminlere yeryüzünde güç ve kuvvet verilirse dinlerini nasıl yaşayacaklarına dair gaybdan haber vermektedir.¹²³

Sarfe Teorisi

İ'câzü'l-Kur'ân ile alakalı mutezile mezhebinin tartıştığı ve benimsediği en önemli konu sarfe teorisidir. Zemahşerî'nin bu mezhebe bağlı olması ve Ebû Hayyân'ın ondan alıntılar yapması her iki müellifin de bu konudaki görüşlerini burada zikretmeyi zaruri hale getirmiştir. Sarfe, inkârcıların belağat yönünden Kur'ân'ın benzerinin meydana getirme gücünün bulunmasına rağmen bu gücü kullanmalarının Allâh tarafından engellendiği görüşüne dayanan i'câzü'l-Kur'ân teorisini ifade eder.¹²⁴ Ayrıca bu teoriye göre Kur'ân'ın içerdiği edebi özellikler nübüvvetin delillerinden olamaz. Arap ediplerin ilahi kitabın aynısı getirmeleri mümkün olmakla beraber bu engellenmiştir. İşte asıl mucize Allah'ın bu engellemesidir. Bu görüş Ehl-i sünnet âlimleri tarafından kabul görmemiştir.¹²⁵

Zemahşerî itikatta mu'tezile mezhebinin görüşlerini benimseyen bir âlimdir. Bununla beraber Kur'ân'ın i'câz'ını açıklarken sarfe teorisine hiç değinmemiş aksine bütün bu açıklamalar boyunca onun nazmına, belağatına ve eşsiz üslubuna dikkat çekmiştir. Örneğin Zemahşerî, Yûnus suresi 38. ayeti tefsir ederken belağat ve nazım açısından Kur'ân'ın aynısını getirmenin mümkün olmadığını zikretmektedir. Sarfe teorisinde de iddia edildiği üzere Kur'ân'daki edebi özellikler peygamberlik müessesine delil değildir. Zemahşerî, Bakara suresinin 23. ayetinde geçen **كَلِمَاتِهِ** kelimesini¹²⁶ açıklarken bu ayetin hem peygamberlik müessesesini hem de Kur'ân'ın i'câz'ını tasdik ettiğini ifade ederek mezhebinin bu iddialarını reddetmiş olmaktadır.¹²⁷

¹²⁰ Ebû Hayyân, a.g.e., IX, s. 145.

¹²¹ Zemahşerî, a.g.e., III, s. 467.

¹²² Hac, 22/41.

¹²³ Ebû Hayyân, a.g.e., VII, s. 518.

¹²⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, “Sarfe”, DİA, XXXVI, s. 140, İstanbul, 2009; Erdoğan, İbrahim Halil, Câhız ve Sarfe Teorisine Farklı Bir Bakış, s. 84-85, Journal of the Human and Social Science Researches, cilt: 2, Sayı: 4-Volume: 2, Issue: 4, 2013; Polat, Fethi Ahmet, Bir İ'câzü'l-Kur'ân İddiası: Sarfe, s. 197, Marife, Yıl 3, Sayı 3, Kış 2003.

¹²⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, “Sarfe”, s. 140.

¹²⁶ Müellif bu kelimenin manasını eserinde başka bir yerde açıkladığı için burada detaylı bir açıklama yapmamıştır. Bu konudaki açıklama için bkz. Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 14.

¹²⁷ Müellif sarfe teorisinin neden kabul edilemeyeceğini Minhâc fî Usûli'd-dîn adlı eserinde sayfa 21-23'de sebepleriyle beraber sunmaktadır. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Yehluf, Ramazan, el-Muvâzenetü Beyne Tefsiri'l-keşşâfi'z-Zemahşerî ve tefsiri'l-Bahri'l-muhî li Ebî Hayyânî'l-Endelûsî (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 309-310, Câmiatü Abdü'l-Kâdir li'l-U'lûmi'l-İslâmiyye, Cezair, ts.; Erdim, Enes, Zemahşerî ve

Ebû Hayyân da Zemahşerî gibi sarfe teorisini reddetmekte ve eserinde şöyle demektedir; “Kırâat-ı seb’â tek başına yeterli olmamakla beraber Kur’ân’ın anlamını bilmeye yardımcı en önemli unsurlardandır. Kur’ân ilimlerinin hepsine müracaat etmeden sadece dil ve nazımla o açıklanmaya çalışılırsa, ilahi kitabın lezzetinden mahrum kalınır ve bu yapılan çalışma sadece satırlar arası nakilden ibaret olur.”¹²⁸

Keşşâf ve el-Bahru’l-muhîf’da Kur’ân ilimleri

İlahî vahyin anlaşılması için birçok ilime ihtiyaç duyulduğu bilinen bir gerçektir. İ'câzû'l-Kur'ân, Kur'ân'ı anlama ve yorumlama için kullanılan bir ilim olmakla beraber tek başına yeterli olması mümkün değildir. Zemahşerî'nin de dediği gibi i'câz Kur'ân'ın nazmına mensup bir bölümdür. Bu nedenle onun mucize oluşunu tek başlık altında anlamaya çalışmak mümkün değildir. Her iki müfessir de İ'câzû'l-Kur'ân haricinde diğer Kur'ân ilimlerine de yer vermişlerdir. Keşşâf ve Bahru’l-muhîf’da ayetler tefsir yapılırken müracaat edilen bazı ilimler şunlardır;

Esbâbu’n-Nuzûl¹²⁹

Nâsîh ve Mensûh¹³⁰

Münâsebetü'l- Kur'ân¹³¹

Kur'ân'ın Faziletleri¹³²

Emsâlü'l-Kur'ân¹³³

Müşkilü'l-Kur'ân¹³⁴

Garîbu'l-Kur'ân¹³⁵

Mübhemâtü'l-Kur'ân¹³⁶

Kur'ân'ı Kerim'de Yeminler¹³⁷

Kur'ân'ı Kerim'de Kıssalar¹³⁸

İbn Atiyye'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 68-69, AÜ. SBÜ, Erzurum, 2010.

¹²⁸ Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 17.

¹²⁹ Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 484,607; Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 194, 206, 512, 519.

¹³⁰ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 176; Ebû Hayyân, a.g.e., III, s. 647.

¹³¹ Ebû Hayyân, a.g.e., I, s. 152, 214, 403.

¹³² Zemahşerî, a.g.e., III, s. 333, 394; Ebû Hayyân, a.g.e., VI, s. 494, 184, 519, .

¹³³ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 24, 103, 235; Ebû Hayyân, a.g.e., IV, s. 156.

¹³⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, s. 6.

¹³⁵ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 333, 394; Ebû Hayyân, a.g.e., IV, s. 156.

¹³⁶ Zemahşerî, a.g.e., III, s. 15, 87, 135, 155; Ebû Hayyân, a.g.e., II, s. 267, 294, 500.

¹³⁷ Zemahşerî, a.g.e., IV, s. 327,767,792; Ebû Hayyân, a.g.e., X, s.264,470.

¹³⁸ Zemahşerî, a.g.e., I, s. 427, 715, 732; Ebû Hayyân, a.g.e., I, s.261, 349, 593.

SONUÇ

Kur'ân'ın en önemli özelliği nazmı ve fesahat yönüyle bir benzerini getirilememiş olmasıdır. İlâhi vahyin bu özelliği hem inkârcıların acziyetini ortaya koymuş hem de Muhammed'in (s.a.s) nübüvvetinin delili olmuştur.

Mu'tezile âlimlerinin en önemli araştırma konularından biri olan İ'câzu'l-Kur'ân Zemahşerî'nin tefsiri için de geçerlidir. O, Arap diline olan hâkimiyetinin de yardımıyla bu ilmi en zirveye taşımıştır. Zira kendinden önce gelmiş mu'tezile âlimlerinden miras olarak aldığı İ'câzu'l-Kur'ân ilmini eserinde daha da ileri taşımış ve Kur'ân'ın belağatını her yönüyle ortaya çıkarmıştır. Kur'ân'ın i'câzı'nın, beyan ve gaybdan haber vermesiyle gerçekleştiğini belirtmiştir. Ayetleri tefsir ederken gerekli gördüğü kelimeleri açıklamış ve ayetin hem kelime hem de bütünsel olarak i'câzının nedenlerini açıklamıştır. Bu açıklamaları esnasında sarfe teorisinden bahsetmemiş olması ve acziyetin sebebini dil ve fesâhata bağlaması bu görüşü kabul etmediğini bir göstergesi kabul edilebilir. İ'câzu'l-Kur'ân'ı nazmın bir unsuru olarak kabul etmiş ve diğer Kur'ân ilimleriyle beraber bir bütün olarak ele almıştır.

Ebû Hayyân da Zemahşerî gibi kendi döneminin en önemli dilbilimsel tefsire önem veren âlimlerinden biridir. Kendisinin yaşamış olduğu döneme kadar birçok eser kaleme alınmıştır. Ayrıca Kur'ân ilimleri bu eserlerde tüm yönleriyle incelenmeye tabi tutulmuştur. Bu nedenle Ebû Hayyân'nın kaynak bakımından oldukça zengin bir esere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Eserinde Zemahşerî'den de birçok alıntılar yapmış, yeri geldiğinde tenkitlerde bulunmuş ve Zemahşerî'nin açıklama yapmadığı durumlarda görüşünü ifade etmiştir. Ebû Hayyân dil tahlilleri haricinde ayetlerde çok fazla yorum yapmamıştır. Bu nedenle alıntı yaptığı müellifin kavline bir itirazı yoksa veya açıklama yapmamış ise, o görüşü tasdiklediğini varsayarak kendisinin de aynı fikri paylaştığını kabul edebiliriz. Ayrıca Kur'ân'ın beyan ve fesâhat yönünden i'câz olduğunu söyleyerek beyân ilminin önemine dikkat çekmiştir. Sarfe konusunda tavrını net bir şekilde ortaya koyarak Kur'ân'ın i'câzı'nın sadece dil ile açıklamanın mümkün olamayacağını; aksine nakillere de ihtiyaç duyulacağını söylemiştir. Aksi takdirde yapılan çalışma satırlar arası nakilden ibaret kalacağını ifade etmiştir.

KAYNAKLAR

- Aktaş, Sahip, Kur'ân'da İstifhâm Üslûbu, s. 17, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), FÜ. SBE, Elazığ 2006.
- Arpa, Abdülmuttalip, Fahreddin er-Râzi'nin İ'câzu'l-Kur'ân Anlayışı, Volume 6 Issue 8, p. 781-800, The Journal of Academic Social Science Studies, October 2013.
- Arpa, Enver, İ'câzu'l-Kur'ân Konusuna Farklı Bir Yaklaşım, AÜİFD, XLIII, Sayı 1, Ankara, 2002.
- Askalânî, İbn Hacer, ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yânî'l-Mietî's-Sâmine, Thk. Muhammed Abdü'l-Müîd Dân, Meclisü Dâri'l-meârif el-Osmâniyye, Hindistan, 1972.
- Ateş, Avnullah Enes, İstifhâm Üslûbunun Mecâzi Kullanımları ve Meallere Yansıması, Çanakale On sekiz Mart Üniversitesi İFD, Sayı 8, 2016.
- Aydın, Hayati, 21. Asrın Perspektifinden Kur'ân İ'câzı (Eşsizliği), Journal of Islamic Research, 2013;24(2):85-107.

- Bahşi, Turan, İbn Mâlik ve Nahiv İlmi Açısından el-Elfiyye Adlı Eseri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2014.
- el-Bâkılânî, Muhammed b. Tayyib, İ'câzu'l-Kur'ân, Thk. Ahmed Sakar, Dâru'l-meârif, Mısır, 1997.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük Tefsir Tarihi, II, Ravza Yay., İstanbul, 2008.
- Bûkata, Abdurrahîm, el-Üsüsü'l-menheciyye fî tefsîri'l-bahri'l-mühît li Ebî Hayyân el-Endülûsî, Mecelletü'l-adâb ve'l-ulûmu'l-İslâmiyye, volume 11, Numéro 22, Cezayir, 2017.
- el-Câhiz, Amr b. Bahr b. Mahbûb, Delâilü'l- i'câz, s 46, Mektbetü'l-Hancî, Kahire, 1956.
- Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usulü, TDV Yay. , Ankara, 2012.
- _____, Zamahşerî ve Tefsiri, AÜİFD, Cilt 26, Sayı 1, Ankara, 1984.
- Cürcânî, Muhammed b. Ali, et-Ta'rîfât, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1992.
- el-Cüneynî, Mustafa Sâvî, Menhecü'z-Zemahşerî fî Tefsîri'l-Kur'ân ve Beyânü i'câzihi, Dâru'l-meârif, Mısır, ts.
- Dağdeviren, Alican, Ebû Hayyân el-Endelûsî ve Kıraat İlmindeki Yeri, SÜİFD, 14/ 2006.
- Çelebi, İlyas, XIII, "Gayb", DİA, XIII, İstanbul, 1996.
- Çelik, Hüseyin Avni, "Ebû Hayyân el-Endelûsî ve Tefsirdeki Metodu", EAÜİF, Sayı 9, 1990.
- ed-Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, Tabakâtü'l-Müfessirîn, Dâru'l-Kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 1983.
- Dıraz, Abdullâh, en-Nebeü'l-azîm, Dâru't-tayyibe, Riyad, 1997.
- Dursun, Fatma, Mekkî Sûrelerin Eğitim Üslûbu ve İlk Dönemde İnsanlar Üzerindeki Etkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi SBÜ, Antalya, 2015.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, el-Bahru'l-muhît, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 2001.
- Ebû Mûsâ, Muhammed Huseyn, el-Belâğatü'l-Kur'âniyye fî Tefsîri'z-Zemahşerî ve Eseruhâ fî Dirâseti'l-belâğîyye, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Mısır, ts.
- Erdoğan, İbrahim Halil, Câhız ve Sarfe Teorisine Farklı Bir Bakış, Journal of the Human and Social Science Researches, cilt: 2, Sayı: 4-Volume: 2, Issue: 4, 2013.
- Erdim, Enes, Zemahşerî ve İbn 'Atiyye'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AÜ. SBÜ, Erzurum, 2010.
- Fîrûzâbâdi, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, Kâmûsu'l-muhît, Beyrut, 2005.
- Gönel, Hüseyin, Nükte ve Nüktenin Aracı Olan Edebî Sanatlar, s. 169, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/4, Fall 2011.

- İtr, Nureddîn, Münasebet İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Önemi (çev. Eyüp Yaka), İslâmî İlimler Dergisi, Yıl 1, Sayı 2, Güz 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ğayetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ', Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, ts.
- İbn Manzûr, Cemaluddîn Muhammed b. Mukrim, XV, Lisânü'l-Arab, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- İsfehânî, Râġib, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-kalem, Beyrut, ts.
- Halîl b. Ahmed, Ferâhîdî, Kitâbü'l-a'yn, thk., Abdülhamîd Handâvî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 2003.
- el-Hımsî, Naîm, Fîkratü i'câzi'l-Kur'ân, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1980.
- Kâdî İ'yâz, eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki (fî şerefi)'l-Mustafâ, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1984.
- Kafes, Mahmud, "Ebû Hayyân El-Endelüsî", DİA, X, İstanbul, 1994.
- Kara, Necati, Kur'ân'da Gayb, YYÜİFD, Sayı:1, Cilt:1, 1994.
- Kılınçkaya, Abdullah, Nahiv (Gramer) Açısından Takdim-Te'hir ve Kullanım Amaçları, SOBİDER, Yıl: 4, Sayı: 11, Haziran, 2017.
- Kocakaplan, İsa, Açıklamalı Edebî Sanatlar, MEB. Yay., İstanbul, 1992.
- Konaklı, Numan, İ'câzü'l-Kur'ân Fikri: Mahiyet, Tarihsel Süreç ve Literatür, MÜİFD, Sayı 43, 2012.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân, XX, Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1964.
- Kütübî, Muhammed b. Şakir, Fevâtü'l-Vefeyât, Thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, 1973;
- el-Makarîrî, Ahmed b Muhammed, Nefhu't-Tîb min Ğusni'l- Endelüsü'r-Ratîb, Thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut, 1968.
- Menî', Abdu'l-Halîm Mahmûd, Menhecü'l-müfessirîn, Dâru'l-Kütübü'l-Mısırî, ts.
- Mertoġlu, Mehmet Suat, "Üslûbu'l-Kur'ân", DİA, XLII, İstanbul, 2012.
- Özel, Harun, Zemahşerî ve Nahiv İlmindeki Yeri, Route Educational and Social Science JournalVolume 2(4), October, 2015.
- Öztürk, Mustafa-Mertoġlu, Mehmet Suat, "Zemahşerî", DİA, XLIV, İstanbul, 2013.
- Polat, Fethi Ahmet, Bir İ'câzü'l-Kur'ân İddiası: Sarfe, Marife, Yıl 3, Sayı 3, Kış 2003.
- er-Râfiî, Mustafa Sâdık, İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâġatü'n-nebeviyye, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1973.
- Salmazzem, Mehmet, "Tehaddî" Ayetlerinin Nüzûl Kronolojisine Dair Farklı Bir Yaklaşım, EAD, Yıl 19, sayı 64, Güz 2015.

- es-Sâvî, Mustafa el-Cüneynî, Menhecü'z-Zemahşerî fî Tefsîri'l-Kur'ân ve Beyânü i'câzihi, Dâru'l-meârif, Mısır, ts.
- Serdar, Murat, Kelam'da Delâilu'n-Nübüvve Bağlamında İ'câzu'l- Kur'ân Meselesi, İstanbul İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, İkinci Sayı, No: 2 / 2016.
- Subhi Sâlih, Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân, Dâru'l-İlim lilmelâyîn, 2000.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân, Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-amme, Mısır, 1974.
- _____, Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lüğaviyyîn ve'n-Nühât, Thk. Ebu Fazıl İbrâhîm, Mektebetü'l-Asriyye, Lübnan, ts.
- Şükrî, Ahmed Hâlid, Ebû Hayyân el-Endülûsî ve Menhecühü fî tefsîri'l-bahru'l-mühît ve fî irâdi'l-kırâati fihi, Dâru l'mâr, Ürdün, 2007.
- Yaka, Eyüp, Kur'ân'da Ehl-i Kitab'ın Kendi Dinlerine Karşı Tutumu (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜ. SBÜ, Konya, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "İ'câzü'l Kur'ân", DİA, XXI, İstanbul, 1991.
- _____, "Sarfe", DİA, XXXVI, İstanbul, 2009.
- Yehluf, Ramazan, el-Muvâzenetü Beyne Tefsiri'l-keşşâfi'z-Zemahşerî ve tefsiri'l-Bahri'l-muhît li Ebî Hayyâni'l-Endelûsî (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmîatü Abdü'l-Kâdir li'l-U'lûmi'l-İslâmiyye, Cezair, ts.
- Yıldırım, Mustafa, Kur'ân Sanatı ve Estetiği Üzerine, SÜİF, İstem-Yıl:8, Sayı:16, 2010.
- Yılmaz, Hasan, Ebu-l-Hasan er-Rummânî ve İ'câzu'l-Kur'ân (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi SBÜ, Erzurum, 1995.
- ez-Zehabî, Şemseddîn, et-Tefsir ve'l-Müfessirûn,III, Mektebetü Vehbe, Kahire, ts.
- _____, Marifetü Kurrai'l-kibâr A'la't-tabakâti ve'l-a'sâr, Thk. Tayyar Altıkulaç, İstanbul, 1995.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, Esâsü'l-belâğa, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut,1998.
- _____, Tefsîru'l-keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûh't-te'vîl, IV, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut,1987.
- _____, Minhâc fî Usûli'd-dîn, Mektebetü Merkezi Bedri'l-ilmî ve's-segâfi, Sun'â, ts.
- ez-Zerkânî, Muahammed Abdulazim, Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1995.